

18. Лаврінченко О. В. «Неповнолітня працююча молодь» як учасник трудових правовідносин: дослідження термінологічних аспектів та підстав класифікації / О. В. Лаврінченко // *Образование и наука на 21 век* — 2009 : мат–ли за V Межд. науч. практ. конф., (София, 17–27 октомври 2009 г.). — София : «Бял ГРАД–БГ» ООД, 2009. — Т. 5. — С. 33–36.
19. Лаврінченко О. В. Правило єдиного критерію класифікації та доктринальна систематизація принципів трудового права: проблемний дискурс / О. В. Лаврінченко // *Dny vedy* — 2011 : mat–ly VII Mezinärod. vedeck.–prakt. konf., (Praha, 27.03.2011 — 05.04.2011 г.). — Praha : Education and Science, 2011. — D. 12. — S. 33–36.
20. Лаврінченко О. В. «Суб'єктна диференціація» правового регулювання трудових відносин: спірні питання сучасної доктрини трудового права / О. В. Лаврінченко // Запорізькі правові читання : тези доповідей щорічної Міжн. наук.–практ. конф., (м. Запоріжжя, 15–16 травня 2009 р.) : у 2 т. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2009. — Т. 1. — С. 302–306.
21. Лаврінченко О. В. Проблеми доктринальної систематизації підстав диференціації правового регулювання трудових відносин: термінологічний аспект / О. В. Лаврінченко // *Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право.* — 2009. — Т. 2, Вип. 1. — С. 498–507.
22. Лаврінченко О. В. Єдність та диференціація в трудовому праві: дослідження концептуальних підходів / О. В. Лаврінченко // *Vedecky prumysl evropskeho kontinentu 2009 : mat–ly V Mezinärod. vedeck.–prakt. konf., (Praha, 27 listopadu — 05 prosincu 2009 г.).* — Praha : Education and Science, 2009. — D. 7. — S. 43–48.
23. Лаврінченко О. В. Принцип єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин: проблеми структуризації критеріїв диференціації / О. В. Лаврінченко // *Розвиток наукових досліджень '2010 : мат–ли VI Міжн. наук.–практ. конф., (м. Полтава, 22–24 листопада 2010 р.).* — Полтава : ІнтерГрафіка, 2010. — Т. 3. — С. 67–72.
24. Лаврінченко О. В. «Спеціальна (внутрення) отрасле–суб'єктивна диференціація» как направление реализации отраслевого принципа единства и дифференциации правового регулирования трудовых отношений: новелла или очередная проблема теории трудового права? / О. В. Лаврінченко // *Strategiczne pytania swiatowej nauki* — 2011 : mat–ly VII Miedzynarod. nauk.–prakt. konf., (Przemysl, 07–15 lutego 2011 г.). — Przemysl : Nauka i studia, 2011. — V. 7. — S. 3–7.
25. Лаврінченко О. В. Реализация отраслевого принципа единства и дифференциации правового регулирования трудовых отношений: проблемный анализ современной доктрины / О. В. Лаврінченко // *Казахстан и страны СНГ: 20 лет интеграции в глобальный культурно–исторический контекст : мат–лы Межд. науч.–практ. конф., (г. Алматы, 20 мая 2011 г.) : в 3 т.* — Алматы : Казахская Академия Труда и Социальных Отношений, 2011. — Т. 3. — С. 44–50.
26. Лаврінченко О. В. Проблемные вопросы механизма реализации отраслевого принципа единства и дифференциации правового регулирования трудовых отношений / О. В. Лаврінченко // *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці та соціального забезпечення : мат–ли III Міжн. наук.–практ. конф., (м. Харків, 7–8 жовтня 2011 р.).* — Х. : НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2011. — С. 107–122.
27. Лушников А. М. Проблемы Общей части российского трудового права : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / А. М. Лушников. — М., 2004. — 464 с.
28. Шульженко І. В. Диференціація правового регулювання праці за статевою ознакою / І. В. Шульженко // *Право України.* — 2007. — № 4. — С. 72.
29. Лаврінченко О. В. Послання єдності й диференціації правового регулювання службово–трудова відносин працівників органів внутрішніх справ як галузевого принципу трудового права: теоретико–методологічні проблеми дослідження його сутності й форм реалізації / О. В. Лаврінченко // *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності.* — 2008. — № 4. — С. 287–324.
30. Киселев І. Я. Зарубежное трудовое право / И. Я. Киселев. — М. : Норма — Инфра–М, 1998. — 263 с.

УДК 346.2

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БОРГАМИ ДОЧІРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Переверзєва Л., здобувач Інституту економіко–правових досліджень НАН України (м.Донецьк)

Однією з організаційно–правових форм господарювання в Україні є дочірні підприємства. Виникнення цієї організаційно–правової форми у сучасній економіці пов'язане з необхідністю законодавчого врегулювання відносин залежності між підприємствами, яка на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва у зв'язку з процесами концентрації капіталу набула надзвичайного поширення. Нагальною стала потреба розробки засобів захисту інтересів більш слабких учасників господарського обороту та учасників господарських відносин з ними, якими, зокрема, є дочірні підприємства, що знаходяться у відносинах вирішальної залежності від контролюючого підприємства (підприємств). Однак правовий статус дочірніх підприємств недостатньо врегульований законодавчо, у тому числі потребують доопрацювання питання відповідальності контролюючого підприємств за боргами дочірнього. Цим питанням присвячена низка норм у Господарському кодексу України, Законі України «Про господарські товариства» 19 вересня 1991 р., Законі України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. та Законі України «Про холдингові компанії» від 15 березня 2006 р. та деяких інших нормативних актах, однак вони неповні, протирічливі і не мають достатньої визначеності. Натомість практика свідчить про необхідність більш ретельної законодавчої розробки організаційно–правової форми дочірнього підприємства. Окремі аспекти цього питання досліджувалися в наукових працях О. Окунева [1], В. Пескова [2], І. Аксьонова [3], О. Вінник [4], Ж. Чевичалової [5] та ін. Раніше у публікаціях автора цієї статті обгрунтовувалася доцільність поділу дочірніх підприємств на види (про це детально в електронному журналі «Форум права» [6]). Виходячи з таких пропозицій, потребує подальшого розвитку також правове регулювання питань відповідальності за боргами дочірнього підприємства.

Метою цієї статті є обгрунтування пропозицій з удосконалення законодавства щодо відповідальності за боргами дочірніх підприємств, з урахуванням раніше опублікованих пропозицій щодо поділу цих підприємств на види.

До прийняття ГК України законодавство (Закон України «Про господарські товариства» та ЦК України) не давало однозначної відповіді на питання про відповідальність контролюючого підприємства за боргами дочірнього. На практиці сформувався два підходи щодо тлумачення цього питання:

1. Згідно з одним підходом підкреслювалася самостійність дочірніх підприємств як юридичних осіб та відокремленість їх майна. З чого робився висновок про недопущення закріплення за дочірніми підприємствами майна на титулі повного господарського відання. Відповідно робився висновок, що субсидіарна відповідальність підприємства–засновника за боргами дочірнього підприємства «зводить нанівещь самостійність, так і відокремленість майна дочірніх підприємств» [2, с. 24]. Однак теза про самостійну відповідальність контролюючого та залежного підприємства не узгоджується з відносинами контролю, що складаються між ними, і є застарілою.

2. Другий підхід спирався на ч. 3 ст. 32 ЦК УРСР, яка встановлювала, що юридична особа, яка фінансується власником і за якою майно закріплено на праві оперативного управління (установа), відповідає за зобов'язаннями коштами, які є в її розпорядженні. У разі їх недостатності відповідальність за її зобов'язаннями несе власник відповідного майна. З цього робився висновок, що засновник несе субсидіарну відповідальність за боргами дочірнього підприємства. Такий висновок виправдано вирішував питання про відповідальність

контролюючого підприємства за боргами дочірнього, але поширювався лише на унітарні дочірні підприємства, засновані на праві оперативного управління.

Прийняття Господарського кодексу внесло в правове регулювання певні зміни, а з прийняттям Закону про холдинги були внесені зміни у статтю 126 ГК України. В результаті із можливих видів відповідальності контролюючого підприємства залишилися тільки його субсидіарна відповідальність у разі банкруства дочірнього підприємства.

Насамперед, слід зазначити, що досить широке коло суб'єктів господарської діяльності, правовідносини яких були законодавчо врегульовані попередньою редакцією ст.126 ГК України, законодавець звузив до холдингової компанії та корпоративного підприємства. Правовідносини інших суб'єктів залишилися поза межами правового регулювання, що призводить до порушення конституційного принципу рівності всіх суб'єктів господарювання. Тобто питання контролюючих підприємств, які не є холдинговими компаніями, залишилися неврегульованими.

Про невідповідність чинного підходу як необґрунтовано вузького неодноразового говорилось у літературі.

З найбільш широкими пропозиціями виступила І.В.Лукач, яка виконувала дисертаційну роботу на тему «Правове становище холдингових компаній за законодавством України» і на основі проведеного аналізу пропонувала відновити виключені із ГК норми та закріпити в законодавстві конструкції субсидіарної та солідарної відповідальності холдингової компанії за боргами дочірніх підприємств, а також відшкодування збитків дочірньому підприємству, якщо ці негативні обставини були спричинені холдинговою компанією [7, с.126].

Прихильники такого найбільш широкого підходу спираються на досвід, насамперед, Російської Федерації, де передбачено три види відповідальності – солідарна, субсидіарна у разі банкруства та відшкодування збитків.

Згідно з пунктом 2 статті 105 Цивільного кодексу РФ материнська компанія, що має право давати дочірньому товариству обов'язкові вказівки, відповідає солідарно з дочірнім товариством по операціях, здійснених у виконання таких вказівок.

Окрім цього, в разі неспроможності дочірнього товариства з вини материнської компанії, остання несе субсидіарну відповідальність по боргах дочірнього товариства.

Пункт 3 вказаної статті містить норму про право учасників дочірнього товариства вимагати відшкодування основним товариством збитків, заподіяних з його вини дочірньому товариству.

Закон «Про товариства з обмеженою відповідальністю» повторює формулювання Цивільного кодексу, тоді як Закон «Про акціонерні товариства» доповнює її наступними положеннями:

основне товариство вважається таким, що має право давати обов'язкові для дочірнього товариства вказівки лише тоді, коли таке право передбачене в договорі з дочірнім товариством або статуті дочірнього товариства (абзац 2 пункту 3 статті 6 Закону «Про акціонерних товариства»);

неспроможність (банкруство) дочірнього товариства вважається такою, що сталася з вини основного, лише коли материнська компанія використовувала право давати дочірній компанії обов'язкові для останньої вказівки і (або) використовувала можливість визначити рішення, що приймаються дочірнім товариством, свідомо знаючи, що внаслідок цього настане неспроможність (банкруство) дочірнього товариства (абзац 3 пункту 3 статті 6 Закону «Про акціонерні товариства»);

збитки вважаються заподіяними з вини основного товариства лише тоді, коли воно використовувало вказане право або можливість в цілях здійснення дочірнім товариством дії, свідомо знаючи, що внаслідок цього дочірня компанія зазнає збитків (абзац 4 пункту 3 статті 6 Закону «Про акціонерні товариства»).

Застосування солідарної відповідальності у відносинах між контролюючим та дочірнім підприємством є досить дискусійним питанням, яке потребує окремої уваги та детального аналізу.

Так, відносно акціонерних товариств у російському законодавстві закріплено, що відповідальність головного товариства за боргами дочірнього настає лише в тому випадку, коли право на дачу обов'язкових для виконання приписів закріплено в договорі з дочірнім підприємством чи статуті дочірнього товариства. Це положення робить інститут солідарної відповідальності холдингової компанії нежиттєздатним, бо внесення до статуту чи договору такої вимоги – економічно для неї недоцільно [8, с. 146]. Це звучує вірогідність залучення акціонерного товариства до солідарної відповідальності, ускладнюється і без того складний процес доказування завдання збитків.

Слід погодитися в цьому з висновками А.Е.Молотникова, який узагальнює російський досвід. Отже, більш виправданим показало себе регулювання, закріплене в ЦК РФ та Законі «Про товариства з обмеженою відповідальністю».

Якщо звернутися до судової практики, то в арбітражній практиці Російської Федерації є випадки, коли посилання на згадану ст. 6 Акціонерного Закону РФ не вважаються підставою для звільнення відповідача (холдингової компанії) від відповідальності, оскільки статут дочірнього підприємства, хоча й не передбачав права головного товариства надавати обов'язкові для виконання вказівки, але й не містив такої заборони (справа № КГ-Ф40/2857-98 Федерального арбітражного суду Московського округу). З таких міркувань С.І. Мармазовою була висловлена думка про те, щоб відповідальність основного товариства за боргами дочірнього, що виникла в результаті виконання вказівок основного товариства, наступала незалежно від запису в статуті і (або) договорі про право основного товариства давати такі вказівки [9, с. 25]. Слід погодитися з тим, що така думка заслуговує на увагу і підтримку.

На основі вищевикладеного, а також висновків, зроблених у главі 2, можна зробити висновок, що контролююче підприємство відповідає по боргах дочірнього підприємства, що виникли у результаті виконання його вказівок, незалежно від того, чи укладався між контролюючим і дочірнім підприємством договір про підпорядкування.

В цьому немає ніякого посягання на свободу підприємницької діяльності, адже якщо дочірнє підприємство хоче забезпечити себе від відповідальності по боргах дочірнього підприємства, воно може перетворити його у автономне (незалежне) дочірнє підприємство.

Застосування солідарної відповідальності до дочірніх підприємств базового виду викликає сумнів, адже у базовому варіанті, так само як і в автономному (незалежному) дочірньому підприємстві, необхідно дотримуватися принципу майнової відокремленості і господарської самостійності підприємства. Виняток може складати лише приєднане підприємство, тому що в ньому можна використати концепцію дочірнього підприємства як відокремленого структурного підрозділу з правами юридичної особи (важливо, що вона застосовується не в силу закону, а з ініціативи контролюючого підприємства, яке укладає з дочірнім підприємством договір про приєднання або якщо у нього 100 відсотків акцій (паїв) або дочірнє підприємство на похідному речовому праві – то по одноособовому рішенню контролюючого підприємства).

У юриспруденції існує загальне правило, згідно з яким учасник підприємства не відповідає по його зобов'язаннях, а підприємство, у свою чергу, не відповідає по зобов'язаннях учасника, якщо інше не передбачене законом або установчими документами підприємства.

Згідно із загальним правилом відповідно до принципу самостійної майнової відповідальності юридичної особи контролююче підприємство, здійснюючи контроль над дочірнім підприємством за допомогою визначення його рішень, не виступає стороною в зобов'язаннях дочірнього підприємства з третіми особами, що виникають через обов'язкові вказівки основного господарського товариства, не є боржником по таких зобов'язаннях, оскільки сторонами операції є дочірнє підприємство і його контрагент, які, самостійно несуть відповідальність по своїх зобов'язаннях всім майном, що належить їм.

Закон передбачає окремі виключення з цього правила. У результаті елементом правового статусу контролюючого підприємства є відповідальність по зобов'язаннях дочірнього підприємства, яка полягає в тому, що контролююче підприємство зазнає додаткових обтяжень, що виникли в результаті визначення ним рішень дочірнього підприємства.

Але принцип самостійної відповідальності юридичної особи повинен дотримуватися і в цьому випадку.

Тому відносно дочірнього підприємства базового виду встановлювати законодавчу вимогу про солідарну відповідальність контролюючого підприємства по боргах дочірнього не можна. Можна лише вести мову про відшкодування збитків контролюючим підприємством або про добровільне надання ним гарантій, якщо воно за своєю ініціативою взяло на себе гарантійні зобов'язання.

Принцип солідарної відповідальності контролюючого підприємства по боргах дочірнього може бути застосований лише до приєднаних дочірніх підприємств, перш за все, тому, що до цього веде концепція приєданого дочірнього підприємства – як структурного підрозділу з правами юридичної особи.

У німецькому законодавстві знаходимо цікавий досвід, що заслуговує на увагу. З моменту приєднання головне товариство несе відповідальність як солідарний боржник по зобов'язаннях приєданого товариства, що виникли до цього моменту, перед його кредиторами. Таку ж відповідальність воно несе по всіх зобов'язаннях приєданого товариства, що виникли після приєднання (§ 322 Акціонерний закон ФРН). Головне товариство правомочне давати правління приєданого товариства вказівки відносно керівництва товариством (§ 323).

Цей досвід доцільно використовувати і у нас. З цією метою пропонується доповнити пропоновану главу ГК України наступною нормою:

«З моменту приєднання контролююче підприємство несе відповідальність як солідарний боржник по зобов'язаннях приєданого товариства, що виникли до цього моменту, перед його кредиторами. Таку ж відповідальність воно несе по всіх зобов'язаннях приєданого товариства, що виникли після приєднання».

Слід підкреслити, що відповідальність контролюючого підприємства по боргах приєданого настає у всіх випадках, а не лише по операціях, здійснених у виконання його вказівок, як це має місце у випадку з дочірнім підприємством базового виду.

Сенс розмежування солідарної і субсидіарної відповідності полягає в тому, що в разі неспроможності боржника кредитор не матиме права самостійно визначати, до кого з солідарних боржників звертатися з вимогою, оскільки це приведе до порушення черговості задоволення вимог останніх кредиторів дочірнього товариства. Тому для випадків неспроможності дочірнього товариства встановлюється субсидіарна відповідальність. У той же час у разі неспроможності дочірнього товариства пріоритети змінюються - в даному випадку метою буде не захист окремих кредиторів, зобов'язання яких виникли у зв'язку із здійсненням основним товариством своєї дії на дочірнє товариство, а захист інтересів всіх кредиторів дочірнього товариства [10, с.74].

Отже, і солідарна, і субсидіарна відповідальність контролюючого підприємства у разі банкрутства дочірнього мають за мету захист інтересів кредиторів.

Слід зазначити, що такого захисту потребують кредитори як корпоративних підприємств у відносинах з холдинговими компаніями, так і інших дочірніх підприємств у відносинах з іншими контролюючими підприємствами.

Тому пропонується ч. 6 ст. 126 ГК викласти у такій редакції: «Якщо дочірнє підприємство через дії або бездіяльність контролюючого підприємства виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то контролююче підприємство несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями дочірнього підприємства».

На основі вищевикладеного пропонується доповнити ГК України статтею «Відповідальність дочірніх підприємств» наступного змісту:

«1. Контролююче підприємство відповідає по боргах дочірнього підприємства базового виду, що виникли у результаті виконання його вказівок, незалежно від того, чи укладався між контролюючим і дочірнім підприємством договір про підпорядкування.

Якщо дочірнє підприємство через дії або бездіяльність контролюючого підприємства виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то контролююче підприємство несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями дочірнього підприємства.

2. Контролююче підприємство несе солідарну відповідальність по боргах приєданого дочірнього підприємства, у т.ч. тих, що виникли до моменту приєднання.

Якщо приєдане дочірнє підприємство через дії або бездіяльність контролюючого підприємства виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то контролююче підприємство несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями дочірнього підприємства.

3. Автономне (незалежне) дочірнє підприємство не відповідає по боргах контролюючого підприємства, а контролююче підприємство не відповідає по боргах автономного (незалежного) дочірнього підприємства.

Якщо з автономним (незалежним) дочірнім підприємством укладено договір підпорядкування, то до нього застосовуються норми про відповідальність, встановлені для дочірніх підприємств базового виду, за тим винятком, що відповідальність настає у разі вин них дій контролюючого підприємства.»

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Окунев О. Дочірні підприємства в Україні: проблеми та перспективи /О. Окунев // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 22-24.
2. Песков В. Правові аспекти організації дочірніх підприємств /В. Песков // Право України. – 1999. – № 10. – С. 22-24.
3. Аксенов И., Винник О. Два мнения по одному вопросу /И. Аксенов, О. Винник // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 11. – С. 58-60.
4. Винник О. М. Правове становище дочірніх підприємств / О. М. Винник // Підприємництво, господарство і право. – 2000. – № 1. – С. 3-7.
5. Чевичалова Ж. В. Правова природа дочірнього підприємства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Ж.В.Чевичалова / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. –Харків, 2008. – 197 с.
6. Переверзєва Л.О. Види дочірніх підприємств // Форум права. – 2012. – №1. [Електронний ресур]. – Режим доступу: <http://www/nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12plovdv.pdf>.
7. Лукач І. Правове становище холдингових компаній за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / І.В. Лукач; Київський нац. ун-т ім.Т.Г. Шевченка. – К., 2007. – 211 с.
8. Молотников А.Е. Ответственность в акционерных обществах / А.Е. Молотников. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 240 с.
9. Мармазова С.И. Гражданско-правовые проблемы управления холдингом [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / С.И. Мармазова. – М., 2003. – Режим доступа: <http://dissert.law.edu.ru/dissert.asp?dissertID=1220815>
10. Громов В.В. Правовой статус основного хозяйственного общества как субъекта гражданско-правовой ответственности по обязательствам дочернего общества: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В.В.Громов; Российский гос. гуманитар. ун-т. – М., 2005. – 202 с.